

Ylimmän säädyn kansalliset vaiheet

Janne Haikari, Marko Hakanen, Anu Lahtinen ja Alex Snellman (toim.): *Aatelin historia Suomessa*. Siltala 2020.

Aateliksi kutsutaan säätyryhmää, joka edusti niin sanottua ylintä säätyä vanhan ajan säätyjärjestelmässä. Aateli muotoutui 1500-luvulla Ruotsin valtakunnassa keskiaikaisen, kuninkaan ratsupalvelusta vastaan veroista vapautetun, rälssiksi kutsutun yhteiskuntaryhmän pohjalta. Aatelista tuli säätyinä perinnöllinen. Kyvykkäät yksilöt tosin saattoivat päästä säätyyn hallitsijan aateloimina.

Aateliset pitivät hallussaan tärkeitä asemia ja heillä oli yleensä varallisuutta. Suomessa aateli menetti poliittisen merkityksensä vuonna 1906, kun säätyvaltiopäivistä siirryttiin yksikamariseen eduskuntaan. Vuonna 1919 voimaan tullut tasavaltalainen hallitusmuoto kielsi aateloinnit kokonaan, koska tavoitteeksi asetettiin yhteiskunta, jossa kaikki luokat ja kansalaiset olisivat muodollisesti tasa-arvoisia.

Vanhan ajan valtarakenteiden elitistisenä edustajana aateliin on suhtauduttu suomalaisessa historiantutkimuksessa pitkään vieroksuvasti. Tutkimus on alkanut vireytyä runsain tuloksista vasta 2000-luvun alusta lähtien, kun ryhmään ei ole liittynyt enää ”päivänpoliittisia rasitteita.” Tätä uutta tutkimuksellista aaltoa edustaa myös tuore kokonaisuus aatelin historiasta maassamme.

Ei elänyt omassa kuplassaan... Suomalaisen aatelin historiaa luodataan tällä kertaa perinteisellä kronologisella jaottelulla. Aluksi otetaan käsittelyyn aatelin asema vuoteen 1600 saakka. Tämän jälkeen tarkastellaan säädyn asemaa kullakin sataluvulla aikavälillä 1600–1900. Jokainen pääluokkaa avausluvulla, jossa kerrotaan kokoavasti vuosisadan historiallisesta kehityksestä ja siitä, miten se heijastui aatelin asemaan ja toimintaan. Systemaattisuutta löytyy päälukujen sisältä siten, että alaluokina kussakin luvussa esiintyvät ”Yksilö ja yhteisö”, ”Aineellinen maailma” ja ”Yhteiskunta.” Kenties tällä raamittamisella on haluttu selkeyttää ja helpottaa aiheeltaan varsin laajan historiallisen tutkimuskohteen tarkastelua.

Tekijöillä on ollut pyrkimyksenä rakentaa jäntevä, mutta seikkaperäinen kokonaisuus, jossa edetään kronologisesti sovittujen systemaattisten raamien mukaan. Otsikot eivät ole raflaavia, vaan pelkistetyn asiallisia, jopa kaavamaisia. Tätä ei kuitenkaan voida pitää puutteena, sillä sisältö otsikoineen on sitäkin laajempaa ja moniin suuntiin kulkevaa.

Suomalaisen aatelin kokonaiskuva ja sen muuttuvat kasvot saavat hyvän ja tarkkan kuvauksen kirjan monilla sivuilla. Aateli nähdään dynaamisena, ajan kulloisiinkin vaatimuksiin vastanneena säätyinä, joka ei elänyt omassa kuplassaan. Kuvatuksi tulee, miten aatelin asema muuttui, mitä siltä edellytettiin eri vuosisatojen vaiheissa, ja mikä merkitys suomalaisella aatelilla oli Ruotsille. Puhumattakaan siitä, millainen aatelin asema oli autonomian ajan Suomessa, jolloin se sai vasta ensi kertaa tilaisuuden järjestäytyä omaksi, kansalliseksi säädykseen.

Tekijät kuvaavat, miten alkuaan rälssiksi kutsutun aatelin tuli auttaa kuningasta tämän hallinto- ja päätösasioissa, joskin käytäntö oli aluksi vailla säännönmukaisuutta. Vasta 1600-luvulla käytäntö tuli säännönmukaiseksi, kun hallinto kehittyi ja jatkuva so-

dankäynti nosti aatelin merkittäväksi ja määrällisesti kasvaneeksi säädyksi. Maa tarvitsi tuolloin aatelin piiristä lähteneitä hallintovirkamiehiä ja upseereita. Ajan yhtenäistämispoliitiikan hengessä suomalaiselle aatelille ei tosin annettu enää mitään erityisasemaa, kuten ei Suomelle muutenkaan hallinnollisena alueena. Suomalaisen aatelin tuli toimia samanlaisista odotuksista käsin kuin ruotsalaisenkin aatelin.

Valistuksen vuosisadan eli 1700-luvun osalta tuodaan esiin, miten aatellittomien säätyläisten määrän kasvu alkoi heikentää aatelin asemaa. Suomen aatelin aatellisen ”kohtaloksi” tuli olla lähinnä upseeri, aliupseeri tai sotilasvirkamies, josta harva pääsi merkittäviin tehtäviin Ruotsin hallinnossa. Kuvauksensa saa sekin, miten taiteet ja tieteet lisäsivät merkitystään ajan aatelikulttuurissa ja miten aineelliset ihanteet kääntyivät 1600-luvun mahtipontisuudesta kohtuullisuuden suuntaan.

Venäjän vallan alaisuudessa aateli eriytyi omaksi kansalliseksi säädykseen saaden lopulta oman Ritarihuoneen. Tekijät kiinnittävät huomiota siihen, että aatelin taloudellinen liikkuma-ala laajeni ja porvarillistui. Tämän kontrastina aatelin väestöllinen kokonaisuus supistui koko ajan. Vuoden 1906 uusi valtiopäiväjärjestys merkitsi aatelin lakkautumista poliittisena säätyinä. On huomioarvoista, että useimmat aatelisetkin suhtautuivat tähän suopeasti pitäessään järjestelmää jo vanhentuneena. Vuoden 1919 tasavaltalaisella, uudet aateloinnit kieltävällä hallitusmuodolla, aateli suljettiin lopullisesti uusilta jäseniltä.

...mutta vaatimattomammin kuin Ruotsissa

Aatelin ajan saatossa muuttuneen aseman lisäksi huomiota kiinnitetään heidän sosiaalisen elämänsä moniin sisältöihin. Tältä pohjalta kuvausta saavat aatelisten omat verkostot. On aiheellista muistaa, että niiden kautta virallisesti valtaa vailla olleet naiset saattoi-

vat saavuttaa jonkinlaista statusta. Sama koski tilanteita, jolloin aatellisen aviomies oli pitkiä aikoja poissa sodan tai viranhoidon johdosta. Naisen oli tällöin vastattava taloudenhoidosta. Kulttuurin, sosiaalinen kanssakäyminen ja politiikka kietoutuivat tekijöiden mukaan toisiinsa ympäristöissä, joissa aateliset kohtasivat toisensa kaupunkiolosuhteissa. Monista maaseutukartanoista huolimatta kaupunki oli erityisesti aatelisten toimintaympäristöä.

Aatelisten tapakulttuurin ohella esille tulee tarkasti säädyn esinekulttuuri sekä se, miten aatelilla oli sosiaalinen pakko ilmentää ulkoisesti omaa vaurauttaan ja mahtavuuttaan, vaikka se olisi tullut taloudellisesti raskaaksi. Vallinneen sääty-yhteiskunnan hengessä aatellisen oli puolestaan suotavinta avioitua toisen aatellisen kanssa. Kuvauksensa saavat niin ikään aatellisten syntymä- ja kastetoimintukset. Tekijät tarkastelevat hautajaistapojakin, mitä kautta tulee valaistusta vainajien muistamis- käytännöistä ja leskien elämästä.

Tekstissä kuvataan, miten aatellisten lapsuus jäi lyhyeksi ja heitä ryhdyttiin pian kasvattamaan ja kouluttamaan sukupuolensa ja säätynsä mukaisiin tehtäviin. Tyttöillä ne merkitsivät lähinnä taloudenhoitoa ja pojilla sotilas- ja virkatehtäviä. Tältä pohjalta myös poikien koulutukseen panostettiin enemmän. Koti- tai yksityisopettajat vastasivat monen aatellispojan ensikoulutuksesta.

Suomalaiset aateliset pyrkivät ilmentämään elämäntyylillään, ulkoisella olemuksellaan ja kiinteistöillään kuulumista parempaan ja mahtavampaan säätyyn. Tekijät tuovat silti esiin kaunistelematta, ettei suomalaisten aatellisten taloudellinen ”iskuvoima” ollut läheläkään samanlainen kuin ruotsalaisilla. Moniakaan kartanolinnoja ei pystytty rakentamaan. Kaiken kaikkiaan suomalainen aateli eli paljon vaatimattomammin kuin Pohjanlahden länsipuolella ollut veljessäätynsä. Jotain tästä kertoo sekin, että suomalaisten aatelisten

puiset kartanot eivät ole säilyneet, ainakaan suuressa määrin.

Ajanmukainen yleisesitys

Tekijät tarkastelevat aatelin asemaa melko sosiaalishistoriallisella katsannolla, johon aate- ja mentaliteettihistoriallinen tarkastelu tuo ajoittain maustetta. Tämä onkin paikallaan, sillä yksilön ja ryhmien toimintaa ei voi irrottaa erilleen ajan aatteellisten virtausten ja käsitysten vaikutuksesta.

Aatelisten elämälliset puitteet ja vuosisatojen kuluessa muuttuneet toimintamahdollisuudet tulevat myös hyvin kuvatuiksi. Kirjaa lukiessa tulee vaikutelma säädystä, joka kasvoi pienestä, kehittyi voimatekijäksi, mutta alkoi menettää vähitellen sekä hallinnollista että sosiaaliryhmällistä merkitystään. Suomessa aateli ei koskaan ollutkaan väkimmääränsä ja maanomistustensa suhteen mikään suursääty.

Pidän myönteisenä sitä, että aatelialue esitetä homogeenisenä hyvinvoivana ylhäisösäätyinä. Aatelin sisällä oli omaa hierarkiaa, jossa muuan muassa ylhäisaateli eriytyi omaksi ryhmäkseen. Oli olemassa myös köyhä aateli, jolla ei perintöasemankaan turvin ollut sanottavasti maallista omaisuutta.

Kirjaan on koottu kunnianhimoisesti kaikki se, minkä on katsottu koskevan suomalaista aatelialue 400 vuoden aikajännteellä. Tässä ovat kirjan kiistämättömät ansiot. Lisäksi on aiheellista sanoa, että kirja ei tunnu suuresta annistaan huolimatta silti hengästyttävältä vyörytykseltä. Vaikka kokonaisesityksen katse on laaja ja moneen suuntaan luotaava, kielellistä ilmaisua luonnehtii konkreettisuus, selkeys ja ekonomisuus. Tältä osin kirjan toimittamisessa ja kielen tarkastuksessa on onnistuttu hyvin.

Pyrkimykseen kertoa kaikki oleellinen sisältyy kuitenkin yksi heikkous. Yksittäinen aatelinen ajatuksineen siitä, miltä hänestä itsestään on tuntunut, miten hän on kokenut säätyasemansa paineet ja velvoitukset ja mihin hän on itse pyrkinyt, hukkuu hiukan tämän

kerronnan alle. Ehkä kokonaisuutena olisi voinut rikastaa joillakin tätä puolta enemmän valottavilla tietolaatikoilla, joissa olisi voinut olla vaikka pienimuotoisia elämäkertoja tai sitaatteja aatelisten omista päiväkirjoista tai kirjeistä. Kirjasta löytyy toki tietolaatikoita, mutta ei suuressa mitassa.

Jäin kaipaamaan paria muutaakin asiaa. Ruotsin suurvalta-ajan keskeisin vuosisata, eli 1600-luku, oli erittäin sotaista aikaa. Tämä tulee esiin tekstissä, mutta mielestäni asiaa olisi voinut konkretisoida vielä enemmän kertomalla aatellismiesten sotapalveluksista Ruotsin eri rintamalla, millaisissa sotilaisviroissa ja -tehtävissä he toimivat, mille sotatantereille painottuen ja miten sodat verottivat väestöllisesti aatellissäätyä. Autonomian ajalta, eli 1800-luvulta olisi voinut kuvata vieläkin enemmän aatelisten Venäjä-yhteyksiä. Tällöin huomio olisi kohdistunut siihen, millaisia uria he tekivät keisarrikunnassa.

Näistä huomautuksista huolimatta tekijät, joiden kynän jäljestä huokuu vankka kokemus ja asiantuntemus, ovat laatineet onnistuneen ja ajanmukaisen yleisesityksen suomalaisen aatelin historiasta. Tavallaan teokselle on ollut myös sosiaalinen tilaus, sillä tämän tasoista tietokirjaa aatellistamme ei ole julkaistu aikoihin. Kirjan luettuaan jää mielenkiinnolla odottamaan, millainen tulee olemaan mahdollinen jatkotutkimus aatelisten vaiheista itsenäisyyden ajan Suomessa. Epilogissa kerrotaan, että tietokirjaa tästä aiheesta ei ole vielä laadittu. Aateliset ovat myös vuoden 1919 jälkeen vaikuttaneet monin tavoin Suomen historiassa. Edelleen toimiva ritarihuone vaalii aatelisten kulttuuriperintöä. Sen toimintaan kuuluvat myös kolmen vuoden välein järjestettävät aateliskokoukset ja -tanssiaiset.

AKI ALANKO

Kirjoittaja on filosofian maisteri ja historian erikoistunut freelance-kriitikko ja -toimittaja.